

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

Київ 2022

Міністерство культури
та інформаційної політики України
Національний музей історії України
Скарбниця Національного музею історії України

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

*Матеріали наукової конференції
«Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки»*

24 грудня 2020 р.

Київ 2022

ОБРАЗ БОГОРОДИЦІ НА ФІНІФТЯНИХ ДРОБНИЦЯХ В КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ

В зібранні Музею історичних коштовностей України зберігається колекція фініфтяних дробниць, які прикрашали церковні предмети. Одною з численних є збірка із зображенням Богородиці. В її іконографії дослідники виділяють три основних типи і групу ікон на сюжети акафістного типу, та ікони на сюжети з земного життя Пресвятої Богородиці. На емалевих медальйонах представлені різні схеми зображень Богородиці. Зазвичай Божя Матір зображується з Немовлям на руках. В колекції переважають зображення Богородиці без Немовляти, які відносяться до типу акафістних. Тип, де іконографічні сюжети будуються за принципом того чи іншого епітету, яким шанується Богоматір. Основний сенс ікони цього типу – прославлення Божої Матері.

Ключові слова: Богородиця, колекція, зображення, іконографія, «Одигітрія», «Умиління», «Агіосорітісса», Богородиця без Немовляти, христологічні сюжети.

Зображення Богородиці займають значне місце в християнській іконографії. Джерел стосовно іконографії Богоматері перших трьох століть християнства не відомо. Блаженний Августин (IV ст.) писав: «Мы не знаем лица Девы Марии, от Которой безмужно и нетленно, чудесным образом родился Христос... Верим, что Христос родился от Девы, имя Которой Мария... Но такое ли лицо было у Марии, какое представляем в уме, когда мы говорим или вспоминаем об этом, мы совсем не знаем и не убеждены. Можно сказать, сохраняя веру: может быть, Она имела такое лицо, может быть, – не такое» (Голубцов, електронний ресурс). Однак, це не є ствердженням того, що не існувало зображень. Ні Августин, ні його сучасники не бачили Богородиці і не бачили її зображень.

За оповідями, першу ікону написав апостол Лука. Перший, хто про це сказав, є Феодор Чтець – історик часів Юстина і Юстиніана (IV-V ст.), оповідання якого збереглися в уривках стародавніх рукописів, найбільше в церковній історії Никифора Калліста (XIV ст.). Відзначивши, що Лука був лікарем і разом з тим живописцем, Калліст пише: «Передают, что он первый изобразил живописью образ Христа и боголепно родившей Его, еще же и верховных апостолов, и что от него это высокое и почтенное искусство распространилось потом по всей вселенной» (Голубцов, електронний ресурс). Крім того, з Нового Заповіту ми знаємо, що апостол Лука був лікарем, освіченою людиною, про те, що він був художником в Писанні не сказано. Але саме в Євангелії від Луки більше всього говориться про Богородицю, саме апостол Лука створив для нас її образ. В давнину Євангеліє називали словесною іконою, як ікону називали живописним Євангелієм. В цьому сенсі можна сказати, що апостол Лука був першим іконописцем.

Також Никифор Калліст зберіг перекази про зовнішній вигляд Богородиці: «Она была роста среднего, или, как иные говорят, несколько более среднего, волосы златовидные, глаза быстрые, с зрачками как бы цвета маслины, брови дугообразные и умеренно черные, нос продолговатый... лицо не круглое и не острое, но несколько продолговатое, руки и пальцы длинные... Одежда скромная, чуждая роскоши и неги, поступь степенная, твердая, взгляд строгий, соединенный с приятностью, тиха и покорна родителям, речь кроткая, льющаяся от незлобливого сердца. У Нее ум – Богом управляемый и к Богу одному направляемый, очи Ее взгляда устремлены ко Господу, сердце Ее чисто и непорочно, зрящее и вождедевающее чистейшего Бога. Вся – чертог Духа, вся – град Бога живого, вся – добра, вся – перед очами Божиими» (Шкаруба, 2008, с. 413).

Існує ще один переказ про первообраз. Апостоли Петро і Іоанн Богослов проповідували в новозбудованому храмі в Лідії, неподалік від Єрусалиму. Вони попросили Богородицю відвідати храм і освятити Своєю присутністю та благословити. Вона відповіла, що буде там, прийшовши в храм апостоли побачили на одному з опорних стовпів нерукотворний образ Пресвятої Богородиці. Ікона Лідської Божої Матері вшановується до цих пір (Ікони Богородиці, електронний ресурс).

Відкриття художніх розписів в римських катакомбах II-III ст. (погребальні печери у Римі) представили цілий ряд зображень Богородиці. Це, в основному, жанрові сюжети, наприклад: «Благовіщення», «Поклоніння волхвів» (катакомби Присцилли II ст.), «Різдва Христового» (катакомби святого Себастьяна III-IV ст.). Однак на цих зображеннях ми бачимо не портретний, індивідуальний тип Богоматері, а умовне Її зображення, прийнятне на той час для кожної шанованої християнки. Це фігури вбрані у довгу туніку підперезану поясом, мафорій, що покриває голову і плечі (іноді голова не покрита), і підняті у молінні руки. З них тільки кілька фігур коментуються написами (Maria, Mara), які є підтвердженням того, що під образом жінки, яка молиться давні християни зображували нікого іншого, а пресвяту Діву Марію. Найбільше іменних зображень Богородиці на денцях розписних скляних посудів, що знаходять у катакомбах. Тут Її зображували то між двома деревами, що означали рай, то між апостолами Петром і Павлом, то поруч зі святими Анною і Агнесою. Над їхніми головами, по колу денця напис: Petrus-Maria-Paulus, Anne-Mara, Agnes-Maria.

До найдавніших образів Богородиці відносять і різне зображення на мармуровій плитці, що була знайдена у Франції, поблизу Тараскони, в крипті святого Максиміана. Це зображення відноситься до V ст. і представляє жінку, яка молиться. Одягнена в широку далматіку і мафорій, що закриває Її плечі і груди; над Її головою напис: Maria virgo minister de tempulo Gerosale (Марія Діва – служительниця із храму Єрусалимського) (Голубцов, електронний ресурс; Егорова, електронний ресурс).

Але культ Богородиці сформувався тільки після Єфеського собору 431 р., де було затверджено вшанування Діви Марії як Богородиці, а вже в VI-VII ст. в християнському

мистецтві складається канонічний образ, прийнятий до сьогодні. Характерними рисами в зображенні Богородиці в іконописі є великі очі, малі та тонкі уста, довгий, прямий ніс, тендітна рука з видовженими пальцями, лик випромінює світло, яке йде із середини; в образі відчувається ліричність, просвітленість, відчуженість і скорботність. Традиційно прийнято зображувати Богородицю в одязі, який складається з туніки, мафорію, чепця, поясу, черевичок або чобіток.

Мафорій – покривало на голову, також воно покриває і плечі, іноді майже всю фігуру, це стародавній одяг іудейських жінок. Мафорій Богородиці означає Її материнство і свідчить про Її заміжжя. По краям мафорій прикрашали каймою й зображували три зірки, як символи дівочтва Марії – непорочно зачала, непорочно народила, непорочно померла, а кайма як знак Її прославлення. Колір мафорію зазвичай вишневий, темно-малиновий, червоний, коричневий – кольори крові, вони свідчать про те, що від своєї матері Син Божий прийняв Свою земну порфіру – плоть і кров. Також вишневий колір символізує Богородицю як Царицю Небесну. Іноді мафорій синього кольору, тому що іконописцю важливо було підкреслити непорочність Богоматері. Чепець під мафорієм, повністю покриває волосся, його колір блакитний, зеленувато-синій. Туніка – нижній одяг, як правило, з вузькими рукавами, довга. Встановлений колір блакитний, як символ дівочої чистоти, може бути різних відтінків до темно-синього і темно-зеленого.

На іконах Пресвятої Богородиці зазвичай пишуться титла: «М Р ОУ» – скорочені позначення грецької назви Богородиці.

Зображень Богородиці на сьогодні відомо дуже багато. Але дослідники виділяють в православній іконографії в основному три типи: «Оранта» («Та, що Молиться»), «Одигітрія» («Провідниця»), «Єлеуса» («Умиління») і група ікон на сюжети акафістного типу та ікони на сюжети з земного життя Пресвятої Богородиці (Шкаруба, 2008, с. 414-415).

Її образ присутній в інтер'єрах храмів, на іконах, в декорі церковних речей тощо. В даній роботі представлені медальйони в техніці живописної емалі із зображеннями Богородиці, що є колекцією Музею історичних коштовностей України, їх налічується близько 150 одиниць. Всі вони прикрашали різні церковні предмети: потири, Євангелія, хрести, дарохранильниці тощо. В хронологічному відношенні – це роботи середини XVIII – XIX ст. Виготовлені в майстернях Москви і Ростова, які були на той час одними з основних центрів з виробництва таких предметів.

Московським емалям середини XVIII – початку XIX ст. притаманні узагальнення образів, деяка умовність, схематичність, лаконічність та скупість художніх засобів. Але ці риси доповнювались яскравою декоративністю, різноманітністю фарб, чистотою і прозорістю фону, сміливим сполученням кольорів: рожевих, зелених, жовтих, блакитних, сірих, коричневих, бузкових, вишневих, що було притаманно стилю бароко. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. яскраву палітру живопису часто замінює стиль гризайль. Це блідо-блакитна-

коричнювата гама кольорів, в даному випадку в основному на блакитному або синьому фоні сірим кольором нанесені зображення (кат. 15, 25, 26). Друга половина XIX ст. характеризується спрощенням композиційних рішень, мінімальним використанням кольорових сполучень (2-3 кольори), недбалістю малюнка. Зникає товстий шар блискучого фондону, фарби втрачають свою прозорість (Шитова, 1988; Верещагіна, Гнутова, 1994).

Робіт ростовських емальєрів в колекції із зображенням Богородиці визначено значно менше, це загалом емалеві пластини XIX ст. Фони на цих дробницях частіше за все блакитні, але зустрічаються фіолетові, сірі, світло-бузкові. При опрацюванні фонів, одягу, драпірування в цей період ростовські майстри часто використовують пунктирну техніку з тонкою кольоровою нюансировкою по більш світлому фону. В другій половині XIX ст. спостерігається спрощення композиційних рішень, умовність та схематичність зображень (Шитова, 1988; Верещагіна, Гнутова, 1994).

В колекції музею представлені різні схеми зображень Богородиці: житійні сюжети (кат. 1-8); зображення з Немовлям Христом, які можна віднести до основних типів «Одигітрія» (кат. 9-11) і «Умиління» (кат. 29, 30), переважають зображення без Немовляти (кат. 12-28). Найчастіше – це поясні та погрудні, але є зображення Богоматері у повний зріст, оплічні. Також образ Богородиці присутній в євангельських христологічних сюжетах, таких як: «Різдво Христа», «Стрітіння», «Розп'яття», «Зняття з хреста», «Покладення у труну» тощо (кат. 31-37).

Зображення Богородиці на фініфтяних медальйонах виконані художниками різного мистецького фаху, тому не всі вирізняються майстерністю і професіоналізмом. До того ж майстри емальєри не завжди дотримувались визначених канонів у зображенні образу Богородиці, привносили своє бачення. Колір вбрання також не завжди відповідав встановленим правилам іконопису, вибирався в залежності від того, яку з граней образу Богородиці хотів підкреслити майстер. Для більшості зображень характерна умовність, схематичність, не дотримання анатомічних пропорцій, грубувата примітивність, але разом з тим їм притаманна внутрішня цілісність.

До найдавнішого типу «Одигітрія» (від грец. *Οδηγήτρια*, «Вказуюча Путь») відноситься ряд дробниць із зображенням Богородиці у повний зріст (кат. 9-11). Іконографічна схема будується наступним чином: фігура Богородиці представлена фронтально у повний зріст або в поясному зображенні, іноді з незначним нахилом голови, одною рукою Вона тримає Немовля Христа, другою вказує на Нього. В жесті Богородиці, який вказує на Христа, ключ до цього образу – Богородиця орієнтує нас духовно, направляє нас до Христа, бо Він є Шлях, Істина і Життя. Вона несе наші молитви Йому, Вона просить за нас Його, Вона зберігає нас на шляху до Христа.

Тип «Умиління» в збірці музею представлений тільки двома медальйонами (кат. 28-29). Характерною ознакою цього типу зображення є те, що Богоматір і Немовля притискаються

щогою до щоки. В грецькому варіанті такий тип іконографії називається «Глікофілуса» («Солодке цілування»). Богословське значення «Умиління» в тому, що тут Богородиця представлена не тільки як Мати, котра пестить Сина, а як символ душі, яка знаходиться у тісному спілкуванні з Богом, це єднання небесного, земного і людського. Цей тип іконографії – один з наймістичніших і найліричніших типів Богородичних ікон. Найвідомішою іконою цього типу є Почаївська ікона Божої Матері, де виразними деталями є корони, що увінчують голови Богоматері і Немовля Христа.

Дробниць із зображенням Богородиці без Немовляти Христа найбільше в колекції. Об'єднати їх в якусь групу не можливо, іконографічна схема в кожній з них визначена самостійною ідеєю, але в тому чи іншому сенсі вони примикають до основних типів або відносяться до ікон акафістного типу, які написані для прославлення Богородиці.

Так, до типу «Одигітрія» відносять варіант «Богородиця Агіосорітісса» (від грец. *Αγιοσορῆτισσα*, від назви каплиці Αγία Σορος) або «Деїсусна» (від – Деїсус, грец. *δέησις* «моління, прохання»). Зазвичай зображується у повний зріст або у напівфігури без Немовляти, у повороті вправо в три чверті, з руками у молитовному жесті. Цей іконографічний тип походить від ікони «Деїсус» («Моління»), де Богородиця звертається до Христа-Архієрея з молитвою за людський рід. Богородиця правою рукою вказує на Христа, а лівою тримає сувій з написом. Існують композиції, на яких Богородиця зображена без сувою.

До цього варіанту можна віднести кілька схем зображень Богородиці. Найближче до описаного відноситься напівфігурне зображення Богородиці із сувоєм у лівій руці, на якому напис: «Царю Небесны пріими всякого челоуѣка», а права вказує, вірогідно, на Христа (кат. 12). Варіаціями цієї схеми, можливо, є зображення Богородиці у повний зріст з витягнутою правою рукою долонею вгору, а лівою притиснутою до грудей (кат. 13-15), погрудні зображення, на яких Її ліва рука притиснута до грудей, іноді з витягнутим вказівним пальцем, ніби вказує на Спасителя (кат. 16-19).

До цього ж варіанту відносяться і зображення Богородиці з епітетами *Параклесіс* (Заступниця, Молитвениця) та *Асунта* (Піднесена, Внебовзята). Іконографічний тип із зображенням у повний зріст або напівфігури з особливим розташуванням рук – одна над одною (кат. 20-24).

В колекції можна виділити ще один тип – «Скорботної Богородиці» (“*Mater Dolorosa*”), коли Мати Божа знаходиться в скорботі за розп'ятим Христом. Цей тип близький за іконографією до типу «Одигітрія». Зазвичай Богородиця зображується зі схиленою головою і молитовно складеними руками біля самого підборіддя. Цей варіант отримав розповсюдження на Заході, а потім і в православній іконографії. (кат. 25-28).

КАТАЛОГ

Тип «Різдво Пресвятої Богородиці»

Найдавніші зображення Різдва Божої Матері, які дійшли до нас, датуються IX-X ст. Образи Різдва не просто передають догматичну суть свята, а наповнені побутовими подробицями життя праведних батьків Богородиці – Іоакима та Анни.

На більш ранніх іконах благочестива Анна зображена напівлежачи або сидячи на високому ложі, а навколо неї зібралися діви з дарами та служниці. З 13 ст. композиція доповнюється фігурою праведного Іоакима, але відповідно до прийнятих правил чоловік в певні моменти не міг заходити на жіночу половину дому, як правило, зображувався в арці будинку або у вікні. З XVIII ст., коли сімейні правила вже не були настільки актуальними, під впливом західноєвропейського іконописного мистецтва, Іоакима вже зображують біля ложа дружини [Нефедова, електронний ресурс].

Кат. 1. Дробниця «Різдво Пресвятої Богородиці».

Росія, Москва, пер. пол. XIX ст.

61 × 46,5 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль: біла, гладка.

МІКУ, інв. № ДМ-3644.

Овальна, в срібній оправі. Зображення виконані в сполученні сірого, зеленого, блакитного, фіолетового, жовтого, вишневого, білого, бузкового, коричневого кольорів.

Кат. 2. Дробниця «Різдво Пресвятої Богородиці».

Росія, Москва, пер. пол. XIX ст.

61 × 52 мм.

Емаль, мідь, недорогоцінний метал.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3676.

Овальна в металевій оправі.

Зображення виконані в сполученні коричневого, вишневого, синього, жовтого, зеленого, бузкового кольорів.

Тип «Введення Богородиці до храму»

Кат. 3. Дробниця «Введення Богородиці до храму».

Росія, Москва, пер. пол. XIX ст.

60 × 45 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль: біла, гладенька.

МІКУ, інв. № ДМ-3735.

Овальна, в срібній оправі. На тлі напис: «ВВЪДЕНІЄ ВО ХРА: П: БЦЫ»

Зображення виконані в сполучені сіро-блакитних, малинових, синіх, жовтих, зелених, фіолетових кольорів.

Тип «Благовіщення»

Благовіщення – євангельська подія – сповіщення архангелом Гавріїлом Діві Марії про народження від неї по плоті Ісуса Христа.

Кат. 4. Дробниця «Благовіщення».

Росія, Москва, пер. пол. XIX ст.

40,5 × 36 мм.

Емаль, мідь, срібло, стрази.

МІКУ, інв. № ДМ-3274.

Овальна, в срібній оправі, прикрашена обідком і короною зі стразами. Зображення виконані в сполучені сірого, червоного, рожевого, синього, фіолетового, зеленого кольорів.

Кат. 5. Дробниця «Благовіщення»

Росія, Москва, кін. XVIII – поч. XIX ст.

51 × 37 мм.

Емаль, недорогоцінний метал, срібло.

МІКУ, інв. № ДМ-3904.

Овальна, в металевій оправі.

Зображення виконані в
сполучені синьо-
фіолетового, вишневого,
синього бірюзового,
рожевого кольорів.

Тип «Успіння Пресвятої Богородиці»

Іконографія сюжету виникла у візантійському мистецтві в VI ст. під впливом церковних співів та настанов святих отців. Про Успіння Божої Матері знаходимо відомості в апокрифічних джерелах, до яких відноситься «Слово Іоанна Богослова про Успіння Пресвятої Богородиці», кінця V – початку VI ст., що зберігається в Національній бібліотеці у Франції.

Кат. 6. Дробниця «Успіня Богородиці».

Росія, Москва, пер. пол. XIX ст.

61 × 46,3 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль біла, гладенька.

МІКУ, інв. № ДМ-4091.

Овальна, в срібній оправі, трохи вигнута. На коричневому тлі емалі зображено багатофігурну композицію: в центрі на смертному одрі лежить Богородиця, кругом неї апостоли. Трохи позаду, за смертним одром, Ісус Христос з душою Богородиці у вигляді сповитого немовляти. Використані кольори: коричневий, білий, жовтий, червоний, вишневий, синій, зелений, теракотовий, фіолетовий.

Кат. 7. Дробниця «Успіня Богородиці».

Росія, Москва, поч. XIX ст.

53,5 × 44 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3907.

Овальна, в срібній оправі. Зображення виконані в сполученні сірого, білого, рожевого, синього, зеленого. Написи: «Б м орд успенія престыя Бцы.»; «ИИС ХС.»; «MP OY»; «ДША».

Тип «Коронація Богородиці»

Коронування Богородиці – іконографія західноєвропейського походження. На Русі відома з XVIII ст. Новозаповітна Трійця (Бог Отець, Син Божий і святий Дух) вінчає Діву Марію небесною славою. У християнській традиції факт коронування Діви Марії відомий з 12 ст., є одним з фактів її життя у циклі Внебовзяття (складова католицького догмату): “коли Марія входить в рай як цариця у славі, і небесне воїнство веде її до трону”. Ці та деякі інші відомості взято з “Золотої легенди”, яка, фактично, популяризувала сюжет входження Діви Марії у Царство Небесне, або з оповідань Григорія Турського (6 ст.) і настанови святого Ієроніма (Псевдо-Ієроніма). Згодом ця тема стала популярною для зображень в релігійному мистецтві. Твори на даний сюжет писало багато західноєвропейських майстрів: Сандро Боттічелі, Пітер Пауль Рубенс, Ель Греко, Дієго Веласкес – ці та десятки інших художників зображали своє бачення акту коронації Діви Марії. У римо-католицькій церкві не обмежилися створенням лише образів, але й запровадили т. зв. “акт коронування ікон”, за яким чудодійні ікони Богородиці вшановували дорогоцінною короною, інкрустованою діамантами [WikipediA. Коронація Діви Марії].

Кат. 8. Дробниця «Коронація Богородиці».

Росія, Москва, др. пол. XVIII ст.

103 × 91 мм.

Емаль, мідь, срібло, недорогоцінний метал.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3677.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. Богородиця зображена на фоні хмар, на колінах, зі складеними навхрест на грудях руками, з боків на хмарах зображені Ісус Христос і Господь Саваоф, Вони тримають царську корону над головою Богородиці. Вгорі зображений Дух святий у вигляді голуба. Використані кольори: жовтий, червоний, зелений, синій, білий, коричневий, сірий.

Тип «Одигірія»

Кат. 9. Дробниця «Богородиця з Немовлям на правій руці».

Росія, Москва, др. пол. XVIII – поч. XIX ст.

52 × 39,5 мм.

Емаль, мідь, срібло, стрази.

Контремаль біла.

МІКУ, інв. № ДМ-3335.

Овальна трохи вигнута, в срібній позолоченій оправі, увінчана бантом з хрестом. На фоні бірюзового неба і коричневих хмар зображено Богородицю у повний зріст з Немовлям на правій руці. Богородиця вдягнена у туніку вишневого кольору, синій гіматій і мафорій білого кольору. Над головою напис: «MP. OY.». Немовля зображено у живій, невимушеній позі, з піднятою правою ручкою, одягнене у сорочку жовтого кольору.

Кат. 10. Дробниця «Богородиця з Немовлям на лівій руці».

Росія, Москва, др. пол. XVIII – поч. XIX ст.

65,5 × 47 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль біла.

МІКУ, інв. № ДМ-3481.

Овальна, трохи вигнута, в срібній позолоченій оправі. На фоні неба зеленуватого відтінку, серед сіро-рожевих хмар зображено Богородицю у повний зріст з Немовлям на лівій руці, а правою підтримує невеличку кулю синього кольору. Богородиця одягнена у туніку вишневого кольору, синій гіматій і мафорій зеленого кольору. Немовля зображено у живій, невимушеній позі, з піднятою лівою ручкою, одягнений у сорочку білого кольору, ніжки вкриті тканиною червоного кольору, права рука торкається кулі.

Кат. 11. Дробниця «Богородиця з немовлям на лівій руці».

Росія, Москва, др. пол. XIX ст.

48 × 39 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль коричневатого відтінку, гладенька.

МІКУ, інв. № ДМ-3938.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. На фоні блакитного неба, на хмарах зображено Богородицю у повний зріст з Немовлям на лівій руці, в жовто-білому сянні. На голові Богородиці і Немовляти корони. В правій руці Богородиці скіпетр, а в лівій Немовляти невеличка куля світло-синього кольору – символ держави. Богородиця вдягнена у туніку червоного кольору, бірюзово-зелений гіматій і мафорій білого кольору. Немовля зображено у живій, невимушеній позі, з піднятою у благословляючому жесті правою ручкою, одягнений у сорочку бірюзового кольору, ніжки вкриті тканиною золотистого кольору. Внизу під хмарами зображені три чоловіки, можливо це апостоли, яким явилась Богородиця як Цариця Небесна. Одним з варіантів типу Одигітрії є ікона «Богоматір Благодатне Небо», де Вона зображується в царському облаченні у повний зріст з короною на голові, у правій руці скіпетр. Немовля також увінчане короною, на лівій руці Богородиці.

Тип «Агісортісса»

Кат. 12. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Москва, др. пол. XIX ст.

64 × 51 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3702.

Овальна, в срібній оправі. Напівфігурне зображення на блакитному фоні, у сполученні червоного, синього, зеленого, жовтого, білого кольорів.

Кат. 13. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Москва, ост. чверть XVIII ст.

65,5 × 51 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3754.

Фігурна, в масивній срібній позолоченій оправі.

На блакитному тлі емалі, на хмарах зображено Богородицю у повний зріст, в повороті на три чверті, її ліва рука притиснута до грудей, права опущена долонею догори. Кольори: блакитний, малиновий, синій, рожевий, жовтий, бірюзовий.

На обідку проставлені клейма: міське (Москва), майстра з монограмою «А І».

Кат. 14. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Москва, ост. чверть XVIII ст.

66 × 51 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-4123.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. Зображення виконано у сполучені світло-блакитного, бузкового, жовтого, синього, червоного кольорів.

Кат. 15. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Москва, кін. XVIII – поч. XIX ст.

49 × 35 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль: біла, гладенька.

МІКУ, інв. № ДМ-3450.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. В стилі гризайль зображено Богородицю у повний зріст, ліва рука притиснута до грудей, права опущена, долонею догори.

Кат. 16. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Москва, кін. XVIII – поч. XIX ст.

67 × 60 мм.

Емаль, мідь, срібло, стрази.

Контремаль біла.

МІКУ, інв. № ДМ-3238.

Овальна, в срібній позолоченій оправі, прикрашена обідками зі стразами, один з яких ажурний у вигляді пагінців. На коричневому тлі емалі погрудне зображення Богородиці, яка одягнена в пурпурний хітон, гіматій синього кольору і на голові мафорій коричневого кольору.

Кат. 17. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Москва, кін. XVIII - пер. пол. XIX ст.

62 × 48,5 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3436.

Овальна, в срібній, позолоченій, масивній оправі. На світло-блакитному тлі емалі погрудне зображення Богородиці, Її ліва рука притиснута до грудей, вказівний палець витягнутий. Голова трохи нахилена. Богородиця одягнена у синього кольору туніку, вишневого кольору мафорій і білий плат.

Кат. 18. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Ростов, кін. XVIII – поч. XIX ст.

37 × 31,5 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль блакитна, гладенька.

МІКУ, інв. № ДМ-4130.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. На блакитному тлі емалі погрудне зображення Богородиці, на 2/3 у профіль, праворуч. Вдягнена у туніку синього кольору і мафорій жовтого кольору.

Кат. 19. «Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Ростов, сер. XIX ст.

49 × 40 мм.

Емаль, недорогоцінний метал.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3415.

Овальна, в металевій оправі, прикрашена обідком з імітацією стразів. На синьо-блакитному тлі емалі погрудне зображення Богородиці з притиснутою до грудей лівою рукою. Богородиця одягнена в червону туніку, синій мафорій і плат білого-сірого кольору.

Тип «Параклесіс», «Асунта»

Кат. 20. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Ростов, др. пол. XVIII – поч. XIX ст.

54 × 43 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль біла, гладенька.

МІКУ, інв. № ДМ-3760.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. На темно-бузковому тлі емалі, на хмарах жовтого кольору зображено Богородицю у повний зріст, з молитовно складеними руками. Богородиця одягнена у туніку синього кольору і рожевий гіматій.

Кат. 21. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Ростов, др. пол. XIX ст.

55 × 44 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3411.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. На сіро-синьому тлі емалі, на хмарах білого кольору зображено Богородицю у повний зріст, зі схрещеними на грудях руками. Богородиця одягнена у туніку синього кольору, червоний гіматій.

Кат. 22. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Москва, поч. XIX ст.

55 × 38 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль біла, гладенька.

МІКУ, інв. № ДМ-3770.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. На синьому тлі емалі поясне зображення Богородиці з молитовно складеними руками одна на одній. Богородиця одягнена у туніку червоного кольору, синій мафорій і плат жовтого кольору.

Клейма: пробірне і міське (Москва).

Кат. 23. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Ростов, пер. пол. XIX ст.

56 × 45 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3683.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. На блакитному тлі емалі поясне зображення Богородиці зі складеними руками одна на одну, на 2/3 праворуч. Богородиця одягнена у синього кольору туніку, вишневий гіматій і мафорій білого кольору.

Кат. 24. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Ростов, перша половина XIX ст.

58 × 44 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3404.

Овальна, в срібній оправі. На сірому тлі емалі поясне зображення Богородиці зі складеними руками, в яких Вона тримає квіти. Богородиця одягнена у синього кольору туніку, червоний гіматій і мафорій білого кольору. Відноситься до типу акафістних ікон «Нев'янучий цвіт». Ще у давньовізантійському акафісті V – поч. VI ст. Богородиця була прославлена як «Квітка нетлінності» та «Галузка рослини нев'янучої». Діва Марія – єдина з людей вважається звільненою від первородного гріха. Чистота, безгрішність, святість Божої Матері асоціювалися з образом досконалої, витонченої та ароматної квітки троянди.

Тип «Скорботна Богородиця» («Mater Dolorosa»)

Кат. 25. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Москва, кін. XVIII ст.

47 × 34 мм.

Срібло, мідь, емаль.

Контремаль біла, гладенька.

МІКУ, інв. № ДМ-3767.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. На сіро-білому тлі емалі погрудне зображення Богородиці на три чверті праворуч, зі складеними в молінні руками. Богородиця одягнена у синій гіматій і мафорій білого кольору.

Клейма: пробірне: «84»; міське (Москви); майстра з монограмою "К С".

Кат. 26. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Москва, поч. XIX ст.

62 × 45 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль біла, гладенька.

МІКУ, інв. № ДМ-3989.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. На блідо-блакитному тлі емалі поясне зображення Богородиці з молитовно складеними руками. Зображення виконано в сіро-фіолетових тонах.

Кат. 27. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Москва, поч. XIX ст.

81 × 52 мм.

Емаль, мідь, срібло, стрази.

Контремаль синя, крапчаста.

МІКУ, інв. № ДМ-3298.

Овальна, в срібній оправі, прикрашена обідками зі стразами, увінчана короною з хрестом. На синьому тлі емалі погрудне зображення Богородиці з молитовно складеними руками в стилі гризайль. Виділяється світле обличчя Марії з опущеними очима і повними губами.

Кат. 28. Дробниця «Богородиця без Немовляти».

Росія, Ростов, XIX ст.

74,5 × 64 мм.

Емаль, мідь, срібло, стрази.

Контремаль біла із блакитним відтінком, гладенька.

МІКУ, інв. № ДМ-3262.

Овальна, в срібній позолоченій оправі, прикрашена обідками зі стразами, два у вигляді пагінців. На зелено-коричневому тлі емалі поясне зображення Богородиці зі складеними в молінні руками. Богородиця одягнена в туніку вишневого, гіматій синього і мафорій зеленого кольору.

Тип «Слеуса» або «Умиління»

Кат. 29. Дробниця «Богородиця Почаївська».

Росія, др. половина XIX ст.

50 × 42 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль біла.

МІКУ, інв. № ДМ-3622.

Овальної форми в срібній оправі. На сірому крапчастому тлі емалі поясне зображення Богородиці з Немовлям. Голова Богородиці нахилена до Немовля, а Він своєю щокою притискається до Її обличчя. Богородиця одягнена у бірюзового кольору туніку, гіматій зеленого, покривало тмяного рожевого кольору. Голова Богородиці і голова Немовля увінчані коронами. За іконографією виразними деталями Почаївської ікони Божої Матері є корони, що увінчують голови Богоматері і Немовля, Права рука Христа тягнеться до лівого плеча Богородиці і одночасно благославляє Її, Богоматір обома руками тримає Сина.

Кат. 30. Підвіска «Богородиця Почаївська»,

«Ігумен Іова».

Росія, Москва, др. пол. XIX ст.

57,5 - 48,5 × 38 мм.

Емаль, мідь, срібло.

МІКУ, інв. № ДМ-3496.

Підвіска емалева двостороння, овальна, в срібній оправі. На світло-коричневому тлі Богородиця в одязі синього, бірюзового, червоного кольорів. Немовляти в одязі білого і жовтого кольору. Голова Богородиці і голова Немовляти увінчані коронами.

На протилежній стороні поясне зображенням ігумена Іова на білому тлі емалі з сувоєм та посохом в руках, в чернечому одязі темно-коричневого кольору. Зверху напис: «Пр. Іовъ ігум. Поч.»

Богородиця в христологічних сюжетах

Кат. 31. Дробниця «Різдво Христа».

Росія, Москва, кін. XVIII ст.

122 × 85 мм.

Емаль, мідь, срібло, стрази.

Контремаль біла, бугриста, з синіми вкрапленнями.

МКУ, інв. № ДМ-3328.

Овальна, в срібній оправі, прикрашена обідками і вгорі короною з хрестом, внизу бантом, зі вставками прозорих стразів. На лавці з хутряним покриттям в пелюшках лежить Немовля. Його оточують Марія, Йосип і пастух, який стоїть перед Богом-Сином на колінах. Зображення виконано в сполучені блакитного, бузкового, зеленого, малинового, синього, жовтого кольорів.

Кат. 32. Дробниця «Стрітення».

Росія, Москва, XVIII – пер. пол. XIX ст.

60 × 47 мм.

Емаль, мідь, срібло.

Контремаль біла, гладенька.

МКУ, інв. № ДМ-3454.

Овальна, в срібній оправі, трохи вигнута. В центрі композиція Симеон з Немовлям (Ісусом Христом) на руках, перед ними, на передньому плані зображено Богородицю на колінах, зі складеними на грудях руками. За спиною Богородиці зображено Йосипа, ліворуч від нього - дві жіночі постаті та постать чоловіка похилого віку з бородою. Вгорі на емалі напис: «срътеніє господ». Використані кольори: коричневий різних відтінків, зелений різних відтінків, синій, жовтий, білий, сірий, червоний, рожевий, фіолетовий.

Композиція сюжету в основних рисах склалась у Візантії в IX ст.

Кат. 33. Дробниця «Розп'яття».

Росія, Ростов, кін. XVIII – пер. пол. XIX ст.

85,3 × 76,5 мм

Емаль, мідь, срібло, стрази.

Контремаль біла, бугриста.

МІКУ, інв. № ДМ-3278.

Овальна, в срібній оправі зі вставками стразів.

Зображення виконано в сполученні сірого, блакитного, жовтого, зеленого, червоного, синього, білого, коричневого кольорів.

Кат. 34. Дробниця «Зняття з хреста».

Росія, Москва, сер. XVIII ст.

56,5 × 39,5 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3538.

Овальна, в срібній позолоченій оправі.

Використані кольори: синій, рожевий, білий, коричневий, блакитний, сірий.

Кат. 35. Дробниця «Оплакування».

Росія, Москва, 1768 р.

48 × 58,5 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3487.

Овальна, в срібній позолоченій оправі.

Богоматір із заламаними у відчай руками тримає на колінах тіло Ісуса Христа. На землі, перед Ісусом лежать витягнуті з ран цвяхи. На задньому плані зображено стовп, на якому розп'яли Христа. Тіло Спасителя прикрите білою тканиною, навколо

голови німб жовтого кольору з подвійним коричневим кантом. Богородиця одягнена у червоного кольору туніку, синій гіматій і фіолетовий мафорій; над плечем напис: «МР. ОУ.»
Клейма: міське (Москви).

Кат. 36. Дробниця «Покладення у труну».

Україна, Київ, сер. XVIII ст.

41 × 33 мм.

Емаль, мідь, срібло.

На звороті металева пластина.

МКУ, інв. № ДМ-3800.

Овальна, в срібній позолоченій оправі. Композиція зображена на фоні темно-коричневої гори та клаптика блакитно-жовтого неба і архітектурних споруд. Христос наполовину оголений, під Ним білий саван. Руки Христа складені, очі закриті, за головою німб жовтого кольору з літерами: «ІС ХС». Тіло Христа над труною тримає чоловік похилого віку, вірогідно, Йосип Ариматейський, член синадріону, потаємний учень Христа, в одязі золотистого, білого, бузкового та синього кольорів. На колінах біля труни Богородиця, одягнена у плаття жовтого кольору, синій гіматій і білий мафорій. За труною стоять Никодим, одягнений у гіматій зеленого кольору і Марія Магдалина у червоній туніці, синьому гіматії і на голові білий мафорій.

Ця сцена, сповнена стриманого трагізму, набула поширення у візантійському і давньоруському мистецтві. В євангельських текстах про цей епізод не говориться практично нічого. В давньоруському іконописі ця композиція отримала назву "Покладення у труну".

Кат. 37. Дробниця «Покладення у труну».

Росія, Ростов, сер. - др. пол. XIX ст.

42 × 47,5 мм.

Емаль, мідь, срібло, стрази.

На звороті металева пластина.

МІКУ, інв. № ДМ-3300.

Овальної форми, в срібній оправі і обідком зі стразами. Композиція зображена на фоні блакитного неба і стін печери. Біля Ісуса Христа Богоматір, над її головою тоненький німб червоного кольору, одною рукою прикриває заплакане обличчя. Тіло Христа тримають над гробом два апостоли. На стіні печери літери – «ІС. ХС.».

Джерела і література

Верещагина И., Гнутова С. Русская эмаль XVII – начала XX века. Из собрания музея имени Андрея Рублева. – М., 1994.

Голубцов А.П. Из чтений по Церковной Археологии и Литургике (Введение. Из истории церковной живописи) // Христианская библиотека. – Электронный ресурс-2021 // mstud.org/library/g/golubtsov/a-22/1-.html.

Дем'янчук А.Л. Богородиця в українському іконному малярстві (XI-XIX століття). Основні іконографічні типи // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2016. – № 3. – С. 85-95.

Егорова Р.К. Лекция: Иконография образа Пресвятой Богородицы. – Электронный ресурс-2021 // dpc-uspenskii.cerkov.ru/ikonografiya-obraza-presvyatoj-bogorodicy/

Икона Божией Матери «Неувядаемый цвет» // Электронный ресурс-2017//<http://hramnagorke.ru/life/2865/>

Иконография Рождества Пресвятой Богородицы: иконы, мозаики, фрески // Электронный ресурс: Надежда Нефедова / <http://www.pravmir.ru/>

Иконы Богородицы // rocal-exclusive.com.ua/ua/printing/10/

Квиливидзе Н.В. Иконография Пресвятой Богородицы // Электронный ресурс-2021 // <https://azbyka.ru/otechniik/ikonaikonografija-presvjatoj-bogoroditsy/>

Классификация икон Божией Матери // Электронный ресурс-2017 // about-temple/icon/icons-tyrologe.

Православна іконографія Пресвятої Богородиці // Электронный ресурс-2017 // vsecarucu.kiev.ua/Statti.

Ростовская финифть. – М., 1993.

Шитова Л.А. Живописные эмали в собрании Загорского музея-заповедника. – Каталог. – М., 1988.

Шкаруба Л.М. Основы иконоведения: богословие в красках. – Новосибирск, 2008.

Wikipedia. Коронація Діви Марії.

Wikipedia. Різдво Пресвятої Богородиці.

Wikipedia. Успіння Богородиці.